

TURTUŞE

durrahman'ın 345 (956-57) yılında inşa ettirdiği bir ulucami bulunmaktaydı. Turtuşe zamanla kalabalıklaştı ve surların dışına yeni mahalleler kuruldu. Şehirde çok zengin çam ormanları bulunmakta ve bu ağaçlar kolay kolay çürümemeekteydi. Kurtuba Ulucamii'nin tavanı bu ağaçlardan yapılmıştı. Turtuşe Limanı ihracatın yapıldığı bölgelerin başında gelmekteydi. Buradan pamuk, şeker, deri, bakır, ipek, baharat, çivit ve kızılgaç gemilerle İslâm ülkelerine gönderilmekteydi. Ayrıca yahudi köle tüccarları tarafından Orta Avrupa'dan sevk edilen Slavlar Turtuşe'ye getirilmekte, buradan ülkenin diğer taraflarına yollanmaktaydı. Geçmişteki önemini günümüzde kaybetmiş bir nehir limanı olan Turtuşe'nin nüfusu 30.000 civarında duraklamış bulunmaktadır (1930'da 28.000, 1950'de 38.300, 2000 yılı tahminlerine göre 30.000). Turtuşe'nin en önemli âlimleri arasında hadis âlimi Ahmed b. Saïd b. Meysere el-Gıfârî ile İbn Ebû Rendeka diye tanınan Ebû Bekir et-Turtuşi zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şerif el-İdrîsî, *Nüzhetu'l-müşâkâh*, Beyrut 1409/1989, II, 555; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 34-35; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 219, 224, 302; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'fâr*, s. 391; J. F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, New York 1975, s. 280, 300, 605-606; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: el-Hilâfetü'l-Ömeviyye ve'd-devletü'l-Âmiriyye*, Kahire 1408/1988, s. 225-226, 231, 240-241; *The Legacy of Müslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 59, 310; B. F. Reilly, *The Medieval Spains*, New York 1993, s. 65, 116, 131; a.mlf., *The Kingdom of Leon-Castilla under King Alfonso VII, 1126-1157*, Philadelphia 1998, s. 102-103; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Ankara 1994, s. 145, 165, 170; a.mlf., *Endülüs Müslümanları: İlim ve Kültür Tarihi*, Ankara 1997, s. 29, 33; a.mlf., *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi*, Ankara 1997, s. 158-159; a.mlf., "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası (I)", *AÜİFD*, XXXV (1936), s. 275 vd.; É. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris-Leiden 1999, I, 119 vd., 178 vd.; a.mlf. – [N. Göyünç], "Tortosa", *İA*, XII/1, s. 444-445; Anwar G. Chejne, *Historia de España musulmana*, Madrid 1999, s. 63, 81, 189; R. Dozy, *Spanish Islam: A History of the Muslims in Spain* (trc. F. Griffin Stokes), Whitefish 2003, s. 74, 740; Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 149, 179-181, 220-223; Th. F. Glick, *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*, Netherlands 2005, s. 38, 117, 140; Abdülhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi", *TTK Belleten*, LXV/242 (2001), s. 108, 141; Maria J. Viguera, "Turtuşa", *EP* (İng.), X, 738-739; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 148; Cäsım el-Ubûdî, "Sarakusta", a.e., XXXVI, 113-114.

BİRSSEL KÜÇÜKSİPAHIOĞLU

TURTUŞİ

(الطرطوشي)

Ebû Bekr Muhammed b. Velid
b. Muhammed b. Halef
el-Fihri et-Turtuşi
(ö. 520/1126)

Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi
ve muhaddis.

26 Cemâziyelevvel 451'de (10 Temmuz 1059) Kuzeydoğu Endülüs'te Turtuşe (Tortosa) şehrinde doğdu. Bir yıl sonra Sarakusta Emirliği'nin (Hûdîler) hâkimiyetine geçen bu şehirde ilk eğitimini aldı. İbn Ebû Rendeka diye tanındı. İbn Hallikân "rendeka"nın Frenkçe olduğunu ve "buraya gel" anlamı taşıdığını belirtir; bazı Batılı araştırmacılar da bu anlamda Fransızca ve İspanyolca iki kelimedenden (rend-aca) oluştuğunu söyler (*Sirâcü'l-mülûk*, neşredeninin girişi, s. 12). Turtuşi gittiği Sarakusta'da çeşitli hocalardan ders gördü ve icâzet aldı. Ebû'l-Velid el-Bâcî'den Arapça, fıkıh, hadis, ferâiz ve hilâf okudu. Makkarî ve İbn Hallikân onun İsbiliye'de İbn Hazm'dan Arap edebiyatı tahsil ettiğini söyler. Ancak İbn Hazm'ın vefatı sırasında (456/1064) henüz beş yaşında olduğuna göre ya bu bilgi yanlıştır veya küçükken onun derslerine götürülmüştür.

476'da (1084) hac görevini yerine getirdikten sonra bir süre Irak, Suriye ve Mısır'ın çeşitli şehirlerinde ikamet ederek âlimlerin ders halkasına katıldı. Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde Şâfiî fakihleri Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, Ebû Sa'd Abdurrahman b. Me'mûn el-Mütevelli ve Ebû Ahmed el-Cürçânî'den fıkıh dersleri aldı. Hanefî kâdıkudâtı Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî, Hanbelî âlimi Ebû Muhammed Rızkullah et-Temîmî, Muhammed b. Fütüh el-Humeydî ve başkalarından hadis dinledi; Basra'da Ebû Ali Muhammed b. Ahmed et-Tüsterî'den *Sünen-i Ebû Dâvûd*'u okudu. Bu sırada tasavvufa yöneldi. Kudüs'te Gazzâlî ile görüştüğüne veya oraya vardığında Gazzâlî gitmiş olduğundan kendisiyle görüşemediğine dair farklı rivayetler nakledilir. Dımaşk, Kudüs, Cebelilübnan ve Reşid'de bir süre kaldı. Hac yolculuğuna çıkan Endülüs ulemâsının uğrak yeri İskenderiye'ye geçip oraya yerleşti. Talebesi Ebû't-Tâhir İbn Avf'ın teyzesiyle evlendi. O sırada babasının ölümü üzerine (487/1094) Fâtımî veziri olan Efdal b. Bedr el-Cemâli, birkaç ay sonra vefat eden Halife Müstansır-Billâh'ın yerine büyük oğlu Nizâr'ı değil daha kolay etkisi altına alabileceği küçük

oğlu Ahmed'i (Müsta'îf-Billâh) halife ilân edince Nizâr İskenderiye'ye kaçmış, Efdal de onu takip ederek ortadan kaldırmıştı (488/1095). Bu esnada birçok âlim öldürülmüş veya başka yerlere göç etmiş, şehir ilim ve eğitim faaliyetleri bakımından fakir hale gelmişti. Turtuşi, bu ortamda eşinin kendisine ayırdığı evin alt katını medreseye dönüştürüp ders vermeye başladı. Bir kısmı medresede barınan talebelerinin sayısı kısa sürede 100'leri buldu ve şöhreti Mısır'ın dışına yayıldı. Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Bâcî'nin halkasında ders arkadaşları olan Ebû Ali es-Sadefî, Muvahhidler Devleti'nin kurucusu İbn Tümert, İbn Zaffer es-Sıkkî, Sadrülislâm Ebû't-Tâhir İbn Avf, Ebû Hâmid el-Gırnâtî, İbrâhim b. Ahmed el-Gırnâtî, Muhammed b. İbrâhim el-Gassânî, Kâdî Sened b. İnân el-Ezdi, İbn Bürtile (Abdullah b. Mûsâ) ve Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Mayurkî gibi isimler anılmaktadır. Kâdî İyâz da kitâbet yoluyla bütün rivayetleri ve eserleri konusunda kendisinden icâzet aldı. İbn Haldûn, Mâlikî mezhebinde Kurtuba, Kayrevan ve Irak mektepleriyle bu sonuncusuna tâbi olan Mısır mektebinden söz ederken Kahire ve İskenderiye ulemâsının Turtuşi vasiyetiyle Endülüs mektebinin esaslarını alarak kendi Mısır ekolleriyle birleştirdiklerine dikkat çeker (*The Muqaddimah*, III, 16-17).

Turtuşi, İskenderiye'de bir taraftan öğretim faaliyetini yürütürken diğer taraftan toplumun ahlâk bakımından ıslahı için çalıştı. İslâmî esaslara aykırı sosyal ve idarî uygulamaları, şehrin kadısının tasarruflarını eleştirdi, yöneticileri uyardı. Bu tavrı yanında çevresinde geniş bir talebe halkasının oluşması ve Bizans'tan getirilen peynirlerin haram olduğuna dair fetvaları sebebiyle kadı Mekinüddeve İbn Hadîd tarafından vezir Efdal'e şikâyet edilince Kahire'ye çağrıldı. Turtuşi daha önce de Kahire'ye gidip vezire öğütlerde bulunmuştu. Efdal kendisini iyi karşılamakla birlikte Fustat'ta mecburi ikamete tâbi tutup halktan tecrit etti. Efdal'in 515'te (1121) öldürülmesinin ardından vezir tayin edilen Me'mûn el-Batâihî göreve gelince muhtemelen bir yıldan az süren sürgün hayatı sona erdi ve İskenderiye'ye dönerek öğretim faaliyetini sürdürdü. Ertesi yıl Kahire'ye gidip ünlü eseri *Sirâcü'l-mülûk*'ü Batâihî'ye sundu. Turtuşi, çevresindeki yöneticilere öğüt verdiği gibi muhtemelen 495 (1001) yılında Endülüs'ü dönen talebesi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî vasıtasıyla Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin'e de bir mektup yazarak tav-

siyelerde bulunmuştur. 26 Cemâziyelevvel 520'de (19 Haziran 1126) İskenderiye'de vefat eden Turtûşî'nin ölüm yılını Dabbî ve Süyûtî 525 olarak kaydeder. Kabri şehrin önemli ziyaret mekânlarından. İskenderiye'nin eski kesiminde Turtûşî'nin 516'da (1122) yaptırdığı, içinde kabri bulunan ve kendi adını taşıyan mescid günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Eserleri. 1. *Sirâcü'l-mülûk*. 4 Receb 516'da (8 Eylül 1122) tamamlanan ve siyâsetnâme (nasihatnâme) türünün ilk örneklerinden olan eserde müellif siyaset felsefesi, siyaset ahlâkı, devlet yapısı ve kamu hukukunun temel ilkelerine dair görüşlerini altmış dört bölüm halinde kaydetmiştir. İbn Haldûn, Turtûşî'nin bu konuları kendisinden önce ve hemen hemen kendi kitabının muhtevasını kapsayacak biçimde işlediğini söyler, eserde meselelerin tam olarak ortaya konulup değerlendirilemediğini, daha çok nakil ve ögütlerden meydana gelen bir derleme niteliği taşıdığını öne sürerek bazı eleştiriler yöneltir (*Muqaddime*, I, 334; II, 524, 728). Ancak Turtûşî'nin amacı, İbn Haldûn gibi konuyu ilmi açıdan incelemek olmayıp yöneticilere ahlâkî erdemleri hatırlatmak, başarı ve başarısızlıkta siyaset-ahlâk ilişkisini ortaya koyarak onlara yol göstermektir. Dolayısıyla Gazzâlî'nin aynı dönemde kaleme aldığı *Nasihatü'l-mülûk* adlı eseri gibi nasihat gayesi güttüğünden başarılı olduğu açıktır (Şeyyâl, II, 797-799). 992 (1584) yılında Kazasker Vüsûlî Mehmed Çelebi *Sirâcü'l-mülûk*'ün otuz iki bölümünü *Şem-i Hidâyet* adıyla, ağdalı bir üslûpla, ekleme ve çıkarmalarla Türkçe'ye çevirmiş (Süleymaniye Ktp., Reîsülkütâb Mustafa Efendi, nr. 772), eseri ayrıca Sait Aykut tercüme etmiştir (*Sirâcü'l-mülûk Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, İstanbul 1995). Eseri Takyyüddin Muhammed Sadreddin 1036 (1626) yılında Abdürrahim Han'a sunulmak üzere Farsça'ya (Brockelmann, *GAL*, I, 601; *Suppl.*, I, 829-830), Maximiliano Alarcon İspanyolca'ya (*Lampara de los principes*, I-II, Madrid 1930-1931) çevirmiştir. Birçok baskısı yapılan eser (Bulak 1289; İskenderiye 1289, 1299; Kahire 1306, 1317, 1319 [kenarında Gazzâlî'nin eseriyle birlikte]; Kahire 1311 [İbn Haldûn'un *Muqaddime*'sinin kenarında; Kahire 1354]) Ca'fer el-Beyâtî (London 1977, 1990), Muhammed Fethî Ebû Bekir (I-II, Kahire 1414/1994) ve Nu'mân Sâlih (Riyad 1426/2005) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. 2. *Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bida'*. İbn Vaddâh el-Kurtubî'nin (ö. 287/900) kitabından sonra bid'at ko-

nusunda günümüze ulaştığı bilinen ilk çalışmalardan olup muhtelif neşirleri yapılmıştır (nşr. Muhammed et-Tâlibî, Tunus 1959; nşr. Abdülmeccid et-Türkî, Beyrut 1410/1990; nşr. Beşîr Muhammed Uyûn, Dimaşk-Tâif 1412/1991; nşr. Maribel Fierro, bir inceleme ve İspanyolca'ya tercümesiyle birlikte, *Kitâb al-Havâdith wa-l-bida'*. *El libro de las novedades y las inovaciones*, Madrid 1993; nşr. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd, Demmâm 1417/1996). 3. *Bir-rü'l-vâlideyn* (nşr. Muhammed Abdülhakîm el-Kâdî, Beyrut 1986; nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 1422). 4. *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbüh* (nşr. Muhammed b. Ridvân ed-Dâye, Beyrut 1988; nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Beyrut 1423). 5. *Kitâbü'l-Esrâr*. Turtûşî *Sirâcü'l-mülûk*'te (I, 272; II, 719) bu kitaba atıfta bulunarak aklın hakikati, kısımları, mahalî, ahkâmı ve tevfiğe ilgili konuları orada ele aldığı ifade eder. Ca'fer el-Beyâtî eserin Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ine bir eleştiri niteliği taşıdığını ileri sürer (*Sirâcü'l-mülûk*, s. 19; *Sirâcü'l-mülûk*, tercüme edenin girişi, s. 15). 6. *Kitâbü Tahrîmi'l-ğınâ ve'l-lehv 'ale's-şüfiyye fi raksihim ve semâ'ihim*. Abdülmeccid Türkî tarafından *Risâle fi tahrîmi'l-cübni'r-Rûmî* ile birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1997). 7. *Risâle ilâ Yûsuf b. Tâşfin* (Rabat 1976; İspanyolca trc. Maria Jesus Viguera, "Las cartas de al-Ghazâlî y al-Turtûchî al Soberrano almpravid Yûsuf b. Tâchufin", *al-Andalus*, XLII/2, 1977, s. 341-374). 8. *Muhtaşaru tefsiri's-Şa'lebî* (Brockelmann, *GAL*, I, 429; *Suppl.*, I, 592). 9. *Muhtaşaru (İhtîşâru) Ahlâkî'n-Nebî*. Ebû's-Şeyh el-İsfahânî'ye ait eserin muhtasarıdır (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1308/2, vr. 36^a-68^a). 10. *Kitâbü Tahrîmi'l-istimnâ* (Brockelmann, *GAL*, I, 601). 11. *Risâletü'l-'Udde 'inde'l-kürûb ve's-şidde* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4795/3). Turtûşî'nin bunların yanı sıra kaynaklarda başka eserleri de kaydedilir: *Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, *Kitâbü'l-Fiten*, *Ta'lîka fi mesâ'ili'l-hilâf* (*Ta'lîka fi'l-hilâfiyyât*, *el-Kitâbü'l-Kebîr fi mesâ'ili'l-hilâf*, *et-Tarîka fi'l-hilâf ve'l-cedel*), *Zâdü'l-müsâfir*, *Nüzhetü'l-ihvânî'l-mütehalline fillâh*, *Muhtaşar fi türû'i'l-Mâlikîyye*, *Kitâbü'z-Zühud ve't-taşavvuf*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-İhyâ' li'l-Gazzâlî*, *es-Su'ûd fi'r-red 'ale'l-yehûd*, *el-Kelâm fi'l-ğınâ ve'l-fakr*, *el-'Umde fi usûli'l-fıkh*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk* (nşr. M. Fethî Ebû Bekir), Kahire 1414/1994, neşredenin girişi, I, 11-46; a.e. (nşr. Ca'fer el-Beyâtî), London 1990, s. 19; a.m.f., *Sirâcü'l-mülûk*: *Siyaset*

set Ahlâkı ve İlkelerine Dair (trc. Said Aykut), İstanbul 1995, tercüme edenin girişi, s. 9-26; a.m.f., *el-Havâdis ve'l-bida'* (nşr. Abdülmeccid et-Türkî), Beyrut 1410/1990, neşredenin girişi, s. 11-38; Kâdî İyâz, *el-Gunye* (nşr. Mâhîr Zühayr Cerrâr), Beyrut 1402/1982, s. 62-64; İbn Beşkuvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, III, 838-839; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (Ebyârî), I, 175-179; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 262-265; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIX, 490-496; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb*, II, 244-248; İbn Haldûn, *Muqaddime*, I, 334; II, 524, 728; a.e.: *The Muqaddimah* (trc. Fr. Rosenthal), London 1958, I, 83, 316-317; II, 87; III, 16-17; Makrîzî, *el-Muqaffâ'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Yâlâvî), Beyrut 1411/1991, VII, 409-416; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 85-90; a.m.f., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Rabat 1400/1980, III, 162-165; *Keşfü'z-zunûn*, II, 984, 1113, 1414; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1239; Brockelmann, *GAL*, I, 429, 600-601; *Suppl.*, I, 592, 829-830; M. Abdullâh İnân, *Terâcim İslâmiyye*, Kahire 1390/1970, s. 289-297; Cemâleddin eş-Şeyyâl, "Sirâcü'l-mülûk li't-Turtûşî", *Tî*, II, 792-803; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 257-258; Ca'fer el-Beyâtî, *Mefhûmü'd-devle 'inde't-Turtûşî ve İbn Haldûn*, Süse, ts. (Dârü'l-maârif); *Mu'cemü'l-mahtûtâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâtûli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], III, 1410-1411; V. Lagardere, "Al-Turtûşî, unificateur du malikisme aux XIe et XIIe siècles", *REI*, XLVII/2 (1979), s. 173-190; a.m.f., "L'unificateur du malikisme oriental et occidental à Alexandrie: Abû Bakr at-Turtûşî", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, XXXI, Aix-en-Provence 1981, s. 47-61; Y. Lev, "Piety and Political Activism in Twelfth Century Egypt", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXXI, Jerusalem 2006, s. 289-324; A. Ben Abdeselem, "al-Turtûşî", *EI²* (ing.), X, 739-740.

MUHARREM KILIÇ

TÜS

(طوس)

İran'da tarihî bir şehir.

Kuruluşu Büyük İskender dönemine kadar uzanır; Yunanca'da Susia olarak bilinir. Tûs'un kuruluşunun Pişdâdiler hânedanından Cemşid'e dayandırılması (Müstevfî, s. 183) şehrin Sâsânîler'den önce varlığını ortaya koymaktadır. Bugün şehrin harabeleri Horasan eyaletinde Meşhed'in yaklaşık 25 km. kuzeybatısında yer almaktadır. İbn Hurdâzbih, Tûs'u Nişâbur-Serahs yolu üzerinde gösterir. Ya'kûbî, Tûs şehrinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunun İranlı olduğunu söyler. İstahrî şehrin Nişâbur'un kuzeydoğusunda bulunduğunu ve Tûs, Râdkân, Tâberân, Bezdgûr, Nûkân kasabalarından meydana geldiğini belirtir. İbn Havkal de aynı bilgileri tekrarlar. *Ĥudûdü'l-'âlem*'de Tûs'un dağlar arasında bir şehir olduğu ve dağlarında frûze, bakır, rastık taşı gibi madenlerin bulundu-